

Helyünk a világban

VISSZHANG - LV. évfolyam 17. szám, 2011. április 29.

Az elmúlt két évben a *Levéltári Szemle* felelős szerkesztőjeként számos írás ment át a kezemen. A kollégák hol szűkebb, hol bővebb terjedelemben beszámoltak levéltári napokról, konferenciákról, nemzetközi együttműködésről, digitalizálási és más szakmai eredményekről, különféle projektekről, a közművelődés térhódításáról, emellett pedig közzétették történeti kutatásaik eredményeit is. Némi kritikát kell gyakorolnom saját szerkesztői tevékenységem felett is, ugyanakkor rögtön némi mentséget is találok. A szerkesztők ugyanis csak azzal tudnak dolgozni, ami eljut hozzájuk (kézirat). Az régi tapasztalat, hogy azok a kollégák, akik írni akarnak/tudnak/szeretnek, írnak is. Akik viszont nem, azokat meddő próbálkozás efféle tollkoptató tevékenységre ösztönöznöm. Pedig lenne miről írni, sőt nagyon is fontos volna.

Mire is gondolok, amikor (ön)kritikával illetem a *Levéltári Szemlét*? Arra, hogy a lap elmúlt két éve a jövő tudománytörténésze számára (e problémakörre más megközelítésből lásd Fazekas Csaba írását a lap 2010. évi 4. számában) meglehetősen hiányos, *horribile dictu* a valóságot nem kellőképp tükröző képet fest a magyar levéltárügy 2009. és 2010. évi sajtósági állapotáról. Nem akadt ugyanis olyan írás, amely kimondja akár áttételesen, akár így, egyszerűen, sőt nyersen: baj van.

Nagy baj még hozzá, erről pedig a *Levéltári Szemle*, a szakma úgymond első számú szaklapja, amelyet a levéltárosok ugyancsak első számú szakmai szervezete, a Magyar Levéltárosok Egyesülete társkiadóként jegyez, nem tudósít(ott), hanem hallgat. Hogy miért épp most ragadtam tollat, konkrét dolog indokolja: az a múlt év végén bejelentett tervezett kormányzati törvényjavaslat, amely szerint az előző rendszerben megfigyeltek szabadon rendelkezhetnek a róluk szóló dokumentumok eredeti példányaival. Túl azon, hogy az ötlet törvénybe ütköző, a gyakorlat okán jelzem, hogy előző munkahelyemen, a Magyar Országos Levéltárban - indokoltan - a kutatók a kutatóteremből sem vihetik ki az eredeti dokumentumokat (és így van ez minden levéltárban). Mi több, ha arról az eredményes kutatást lehetségessé tevő másolat áll rendelkezésre, az eredeti forrást meg sem kapják.

Ehhez képest ez a törvénytervezet alapjaiban rendítené meg a levéltáros szakma egészét. E szakma legfontosabb civil szervezetét, az MLE-t viszont meg sem kérdezték az ötlettel kapcsolatosan. Ez nem meglepetés, viszont baj. A konkrét eseten messze túlmutatóan nagy gond, mert ebből lemérhető a szakma tekintélye, érdekérvényesítő képessége és mozgástere.

Az önkormányzati levéltárak többségét évről évre kisebb-nagyobb költségvetési megszorítás sújtja, de igaz ez a Magyar Országos Levéltárra is. Van olyan levéltár, ahol a fenntartó nem fizeti időben a közüzemi számlákat, ezért hol az áramot, hol a fűtést akarják kikapcsolni, sőt arra is volt példa, hogy felszámolási eljárást kezdeményeztek az adott intézmény ellen, ami természetesen (?) jogi nonszensz (a megye által kötelezően fenntartandó intézményről van szó). Van olyan levéltár, amelynek esetében megyei közgyűlési határozat született arról (igaz, később levették a napirendről), hogy részleges önállóságú intézményként fog működni a megyei múzeummal, a könyvtárral és a Rocksínházzal összevonva. Van olyan levéltár, ahol a kollégák „önként” mondtak le a tudományos és nyelvpótlékukról, hogy ne kelljen senkit elbocsátani, mi több, már létezik a rész munkaidős levéltáros „intézménye” is. Van olyan levéltár, amely bezárt egy hónapra. Féltő, mindegyik eshetőség precedenst teremthet. Ráadásul hallottunk arra vonatkozó tervezetről is, amely a városi levéltárak megyei intézményekbe olvasztását célozta, azzal az elvi indoklással, hogy a párhuzamosságot fel kell számolni. Történik mindez akkor, amikor az Európai Unió ajánlása szerint várossá csak olyan települést lehetne nyilvánítani, amely fenntartja saját levéltárát (hangsúlyozom: ez ajánlás, nem kötelező irányelv).

Szerte Európában tapasztalható a levéltárak anyagi mozgásterének jelentős szűkítése (lásd Körmeny Lajos írását a *Levéltári Szemle* 2010. évi 4. számában). A hazai levéltárak kétségbeesve keresik a kitörési pontokat, többnyire még mindig az Európai Unióban látva a megmentőt, ez azonban részben elvi, részben gyakorlati okok miatt alapjában véve illúzióknak bizonyul. Az Unió legfeljebb az alapműködésen túlmutató projektekhez nyújt anyagi támogatást, azt is kemény feltételek mellett, az alapvető feladatok ellátásához kellő háttérrel azonban a fenntartónak kell vállalnia, ilyesmiért az Unióhoz pályázni teljesen téves elképzelés. A 2010 őszén Vácott megrendezett Önkormányzati Levéltárak Tanácsa közgyűlésén Breinich Gábor (Budapest Főváros Levéltára főigazgató-helyettese) és Fülöp Tamás (a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár igazgatója) beszámoltak arról, hogy egyetlen, számos áldozatos munkaóra révén kidolgozott levéltári projekt sem nyert uniós támogatást. Ez lenne tehát helyünk a világban?

E ponton visszatérnék arra, ami írásra készített, és ami alapvetően nem is érinti az oly sok sirámmal övezett sanyarú pénzügyi helyzetet, más irányból ellenben világosan érzékelteti, hogy mekkora súlya van jelenleg a levéltáros szakmának.

Amint már esett róla szó, kevéssel karácsony előtt látott napvilágot a hír, amely szerint „bárki hazaviheti a róla szóló állambiztonsági iratokat, és szabadon rendelkezhet velük. A történészek és levéltárosok értelmezhetetlennek nevezik a javaslatot, és arra figyelmeztetnek, így lehetetlenné válik saját történelmünk megismerése. A közigazgatási államtitkár nyugalomra int: a részletek még nincsenek kidolgozva.” Rétvári Bence, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium államtitkára kifejtette, hogy „a nem jogállami eszközökkel az állampolgárokról gyűjtött személyes adatokat jogállam nem őrizheti, ezek egy erkölcstelen rendszer erkölcstelen dokumentumai. [...] Az állam a nem jogállami eszközökkel készített aktákról nem gondoskodik, az emberek saját maguk dönthetik el, hogy elteszik, megmutatják unokáiknak, vagy nyilvánosságra hozzák, esetleg megsemmisítik azokat.”

A levéltáros nehéz helyzetbe kerül, ha el akarja magyarázni, miért lehetetlen a felvetés, kezdve ott, hogy mi okból kell erkölcsi kérdést kreálni egy szakmaiból. Hiszen a hozzáértő szakember számára, de megkockáztatom, bármely, logikusan gondolkodó ember számára nem kérdés a felvetés teljes etikai és gyakorlati képtelensége. Elmagyarázni, hogy miért nem szabad megtenni (és miért nem lehet a gyakorlatban kivitelezni), már-már olyan, mintha azt kellene ékesszólóan indokolni, hogy az ég kék.

Megszólalni viszont feltétlen szükséges, mert volt arra példa, hogy téves döntések nyomán pótolhatatlan történeti emlékek lettek az enyészeté. Így pl. voltak megyék, ahol az 1780-1790 vagy az 1850-1867 közötti évek iratanyagát megsemmisítették, mondván, azok az elnyomatás idején (II. József abszolút uralkodása, illetve az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc leverése, valamint a kiegyezés között) keletkeztek, így nem a magyar történelem szerves részei. Az ekképp buzgólkodó „hazaffiak” ezzel helyrehozhatatlan károkat okoztak a haza írott forrásanyagának egészében, a nemzeti kulturális örökségben.

Hogy mennyire egyértelmű a kérdés, azt mutatja az az angol nyelvű honlap (<http://hungarianarchives.com/>), amely ezzel a felszólítással indul: Save Hungary's Archives! A honlapot Christopher Adam, a Carleton University előadója hozta létre. Itt egyebek mellett Loryl MacDonald, a Kanadai Levéltárosok Egyesületének (Association of Canadian Archivists) elnöke által jegyzett tiltakozólevél olvasható, amelynek címzettje az ottawai magyar nagykövet. A honlapon található az a petíció is (<http://hungarianarchives.com/the-petition/>), amelyhez lehet csatlakozni (és ezt meg is tették számosan). Az aláírások száma napról napra nő, ahogy a kommenteké is, köztük számos levéltáros kollégáé. Ezenfelül akadt olyan neves, az Amerikai Egyesült Államokban élő történészprofesszor is, aki szintén levélben fogalmazta meg gondolatait a kérdéssel kapcsolatosan, az Organisation of American Historians (OAH) vezetőségéhez fordulva. Nem sorolom tovább, sapienti sat!

Ehhez mérten itthon viszonylag nagy a csend. Akik az ügyben még decemberben szót emeltek, azokat kivétel nélkül tisztelet illeti. Ők el is sorolták valamennyi érvet, hogy milyen veszéllyel járhat, ha az iratok magánkézre kerülnek. A *Népszabadság* online változatának 2010. december 22-i számában tiltakozott az

elképzelés ellen Schmidt Mária, a Terror Háza Múzeum főigazgatója, Varga László, Budapest Főváros Levéltárának volt főigazgatója, Ungváry Krisztián történész, az 1956-os Intézet munkatársa és Décsey Sándor, a Fiala Levéltárosok Egyesületének elnöke. Kutrucz Katalin, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának igazgatóhelyettese nem kívánt nyilatkozni, de jelezte, hogy „az ügyben érintett intézet egyik vezetője [...] többoldalas észrevételt küldött az érintett állami vezetőknek”. Az aktuális „Kenedi-bizottság” tagjai (Kenedi János, Cseh Gergő Bendegúz és Palasik Márta) pedig a miniszterelnökhöz fordultak írásba foglalt véleményükkel, levelükben figyelmeztetve az elképzelés számos veszélyére. Sajátságos egység létét is jelzi mindez: akiknek az álláspontja most megegyezik, azok nem feltétlen árulnak egy gyékényen. Kiállításuk ezért is hiteles.

A megszólalók érveit nem kívánom újfent elsorolni. Az érintettek határozottan és megfontoltan érvelve hívták fel a figyelmet arra, hogy az elképzelés megvalósítása mekkora lyukat üthet a magyar történelem „corpusán”. Elég itt arra utalni, hogy a köziratok sorsát törvények szabályozzák, azok „tulajdonosa” nem lehet az, akire vonatkoznak az adatok stb. Fájdalmas, hogy ezt egyáltalán le kell írnom, mert mint fentebb is utaltam rá, ezek szakmai evidenciák. Tán még annyival toldanám meg azt, amire a megszólalók felhívták a köz figyelmét, hogy - túl a konkrét eseten - precedenst is teremthetne egy ilyen szándék gyakorlati megvalósítása. Innentől kezdve ugyanis bármikor jelentkezhettek pl. a Magyar Országos Levéltárban vagy bármely levéltárban azok az emberek, akiknek a neve nem feltétlen állambiztonsági ügyek kapcsán, hanem bármi más üggyel összefüggésben szerepel az intézmény által őrzött valamely dokumentumban.

De továbblépve, adott kérdésben egyáltalán mi a jogállam definíciója? Azon az alapon, hogy a Kádár-rendszer nem volt jogállam, ezért iratai nem erkölcsös módon keletkeztek, szétszthatnák a levéltárak a holokausztra vonatkozó iratokat vagy a Bach-korszak idején keletkezetteket is, hiszen közjogilag akkor sem álltak fenn a jogállam keretei. Ezzel szemben a modern társadalmi rend demokratikus működésének egyik legfontosabb garanciája éppen az, hogy az állam működése (pont a levéltárak őrzte iratok révén is) átlátható és megismerhető. A feladat tehát nehéz, de egyértelműen adott: megőrizni az iratokat, ugyanakkor védeni a törvények szabta határokon belül a személyes adatokat, emellett biztosítani az információs önrendelkezést és a szabad kutatást.

Ezenfelül - és megkockáztatom, ez a felvetés írásom veleje - ez egy olyan kérdés, túl a konkrét fenyegetésen, amely afféle viszonyítási pont is lehet a szakma egészére nézve. Mire gondolok? Vegyük sorra a fent említetteket, akik véleményt formáltak. Azt, hogy a sajtóban ki jut szóhoz, nem feltétlen a nyilatkozni akaró szándéka dönti el, de az is tény, hogy bizonyos mértékig legalább lehet befolyásolni a dolgokat úgy, hogy szavunk hallható legyen, hiszen a ius murmurandi, a morgás joga bárkinek megadatik.

Mégis, sehol nem látom azt, hogy a Magyar Levéltárosok Egyesületét, a szakma - nem először írom le - első számú szakmai egyesületét megkeresték volna, hogy állást foglaljon. Nem tették ezt a döntéshozók, éppúgy, mint ahogy nem tette - tudomásom szerint, bár tévednék! - a sajtó sem. Ugyanakkor az MLE választmánya 2011. február 9-i ülésén foglalkozott a kérdéssel. Idézve a 3/2011. sz. (febr. 9.) MLE-választmányi határozatot: „A választmány felhatalmazza az elnökséget, hogy levélben keresse meg Rétvári Bence államtitkárt (Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium) az állambiztonsági iratokról rendelkező, jelenleg készülő törvénytervezettel kapcsolatban.”

Talán még időben: a szakmának határozott véleményt kell formálnia, akár felkérésre, akár önszántából ebben a rendkívül súlyos kérdésben. Ha erre nem kerül sor, akkor - durván megfogalmazva - nemcsak „fentről” nézve nincs képből az egyesület, hanem mintha maga az MLE is elfogadná azt a helyzetet, hogy véleménye nem oszt, nem szoroz alapvető szakmai állásfoglalást kívánó ügyben. Ez nyilván nem így van, nem véletlen a választmány állásfoglalása, a számos gond sújtotta szakma ezer más kérdésben is kénytelen a szavát hallatni. Félreértés ne essék tehát: nem azt állítom, hogy ha az MLE átadna (átadott volna) a sajtónak egy nyilatkozatot, akkor minden másképp alakulna. De meg kell próbálni, ha másért nem, hogy később senki ne mondhassa: a szakmai egyesület nem emelt vétót.

Ennek vélhetően csak erkölcsi hozadéka lenne, ám ettől még ezt kell tennünk. Így tehát - hic et nunc a magam nevében - leszögezem: a felvetés, miszerint a mindenkori állam által keletkeztetett köziratok eredeti példányait magánszemélyek hazavihetik, és a források sorsa ezáltal bizonytalanná és követhetetlenné válik, szakmailag elfogadhatatlan, a gyakorlatban kivitelezhetetlen. Ugyanakkor e szerény megszólalás mit sem változtat azon, ami keretbe foglalja ezt az írást, ti., hogy baj van. A levéltáros szakmának valahogy el kell érnie, hogy meghallják a szavát. Az pedig, hogy erre lehetőség netán nincsen, nem ad felmentést az alól, hogy mindent meg kell tenni ezért, már csak önbecsülésünk miatt is. Azzal ugyanis magunk sáfárkodunk.

(A szerző tudományos munkatárs - MTA Történettudományi Intézete -, a Magyar Levéltárosok Egyesülete választmányi tagja)